

Nagy Ágnes – Nagy Sándor

## Társadalomtörténeti adattár az interneten

*Elektronikus levéltári segédlet készítése Budapest Főváros*

*Levéltárában\**

A különböző társadalmi helyzetekben cselekvő egyén, valamint a hálózatként elgondolt társadalom: e két, a kurrens társadalomtörténetet részben meghatározó megközelítésbe illeszkedik úttörő vállalkozásával Budapest Főváros Levéltára akkor, amikor a 18–19. századi pesti, budai, óbudai, majd az egyesített főváros lakosai közötti ügyletek, konfliktusok, interakciók levéltárban megőrzött írott dokumentumait egyetlen elektronikus adatbázis rendszerébe szervezi.

Mindezt azzal a távlattal, hogy a közeljövőben például egy bizonyos Grüner Jakab után kutatva fellelhesük őt a levéltári nyomot hagyó ügyletein keresztül, csakúgy mint ezen ügyeinek valamennyi további aktív, vagy passzív szereplőjét, sőt, hogy tovább is léphessünk bármely szereplőtől más írott és megőrzött nyomot hagyó társadalmi érintkezések egyszeri alakzataihoz az internetes keresés útján. Vagy, ha kedvünk tartja, az 1850–1860-as évek tabáni szomszédságait és az e szomszédságokból szétfutó társadalmi hálózatokat rekonstruálhassuk a hagyományos levéltári kutatáshoz képest néhány perc alatt, ahogy az kirajzolódik a lakosokat összekötő rokoni, adásvételi, kölcsönügyleti vagy egyéb érintkezési kapcsolatokon keresztül. Azaz, a nevesített társadalmi cselekvők mögött tartós, bár változó kapcsolathálókat – legyen az rokonság, lokális közösség, vagy bármi egyéb – és egyszeri interakciók egyedi alakzatait láthassuk magunk előtt pillanatok alatt, ahol is az elektronikus rendszerben rögzített helyzetek és szereplők számos lehetséges ponton további fennmaradt és az adatbázisban rögzített írott nyomokhoz vihetnek tovább. Ily módon az elektronikus rendszer a levéltárban hagyományosan az irattermelő intézmények adminisztratív logikájának megfelelően őrzött, következképpen egymástól elszigetelt iratok között a szereplők név szerinti rögzítése révén olyan más logikák szerinti egyedi kapcsolódásokat hozhat létre, amelyek az iratokban fellelhető neveket – azaz az ügyletek szereplőit, de éppúgy foglalkozásokat vagy területeket – igen kicsi időráfordítással társadalmi szövetben tudják élénk állítani. Az egymástól elkülönítve kezelt irategyütteseket átfogó elektronikus névmutató – merthogy lényegében arról van szó – ugyanis a levéltári iratörzés anyagi mivoltából adódó tehetetlenségi erőn túllépve a kapcsolódások és szűrések végtelen kombinációját képes pillanatok alatt létrehozni. Habár a magyarországi levéltári intézményeknek közel másfél évtized állt rendelkezésére, hogy megfeleljenek annak a kihívásnak, amelyet a levéltárosok által is

\* <http://tarstort.bparchiv.hu/tarstort/advancedsearch.html>, illetve a [www.bparchiv.hu](http://www.bparchiv.hu) honlap Iratanyag használata / Adatbázisok / Társtört. adattár menüpont.

sokat emlegetett „informatikai forradalom” jelent, az erőfeszítéseknek egyelőre vajmi kevés kézzel fogható eredménye látható.<sup>1</sup> Mindaddig jobbára reprezentatívnek ítélt irategyüttesek digitális reprodukálására és publikálására került sor, szinte kizárólag CD és DVD hordozókon. Az „évfordulós kiadványok” számára alkalmatlan, avagy ilyen formában tömegüknél fogva feldolgozhatatlan fondokhoz, állagokhoz, sorozatokhoz, vagyis a levéltárakban őrzött iratanyag döntő többségéhez a kutatók/érdeklődő állampolgárok mind a mai napig – jobb esetben – a hagyományos papíralapú segédletek révén férhetnek hozzá.

A számítástechnika fejlődése egyrészt lehetőséget biztosított, másrészt – noha ez szakmai berkekben nem tudatosult kellőképpen – sajátos versenyhelyzetet is teremtett az elvárásoknak való megfelelés tekintetében, az intézményekbe látogató kutatók/állampolgárok gyors kiszolgálásának kívánalma mellett. Az utóbbi két évtizedben alapvetően megváltozott a levéltárak társadalmi szerepe (és itt korántsem csak a politikai rendszerváltozásra kell utalni),<sup>2</sup> és ezzel együtt átalakultak, változatosabbá váltak a kutatói igények is.<sup>3</sup>

A kihívásoknak Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban: BFL) bírósági csoportján kezdetben, a '90-es évek végén, egyes hiányzó irattári segédletek (névmutatók) digitális pótlásával igyekeztek megfelelni. Nem annyira az utóbbi munkálat jelentőségének felismerése, sokkal inkább az ily módon feldolgozott iratanyag (peres és hagyatéki ügyek) sajátos jellege, továbbá a számítógépes adatbázis hatékonysága, sokoldalúsága vált meggyőzővé a tekintetben, hogy a különböző adatbázisok építését nem szabad csak a megfelelő segédletekkel ellátatlan anyagrészekre korlátozni. Ennek eredményeként jött létre a Társadalomtörténeti Adatbázis/Adattár, amely egységes keretben és – lényegét tekintve – szerkezetben kezelt 19–20. századi *polgári* (váló-) *peres*, *hagyatéki ügyek*, *kihirdetett végrendeletek*, és *közjegyzői okiratok* alapján felvitt rekordokat.<sup>4</sup>

A kezdeményezés újdonsága alapvetően abban állt, hogy készítői egy egyszerű, a korábbi digitális névmutatózásból adódó alapelv követésével – ha eleinte nem is tudatosan – teljesen más módon közelítették meg a levéltári anyag feltárásának, kutathatóvá tételének problémáját. Az irattermelők szerint kialakított levéltári struktúra (proveniencia-elv) másodlagossá vált; ezzel szemben az iratokban szereplő *természetes vagy jogi személyek* kerültek előtérbe: pereskedők, örökgyógók, végrendelkezők, örökösök, közjegyző előtt jogügyleteket bonyolító ügyfelek, később – az árvaszéki iratok bevonásával – gondnokok és gondnokoltak, gyámok és gyámoltak, örökbefogadók és örökbefogadottak. Az Adatbázis rekordjai így elsősorban nem az irat/akta tartalmának leírását tűzték ki célul,

<sup>1</sup> Levéltári koncepció ugyan született, a gyakorlatban azonban az egyes levéltárak ettől, és egymástól is függetlenül kísérleteznek különböző adatbázisok építésével, digitalizálással, digitális publikációk megjelentetésével. Az említett koncepcióhoz lásd Cseh–Körmendy–Németh–Rádi–Reisz–Szóke 2001.

<sup>2</sup> Nora 2006.

<sup>3</sup> A Budapest Főváros Levéltárában őrzött anyagra vonatkozik, de általánosabb tanulságok levonására is alkalmas: Horváth 2005.

<sup>4</sup> A vállalkozás eme, azóta messzemenően meghaladott stádiumát tükrözi Nagy 2002.

hanem az abban társadalmi cselekvőként megjelenő személyek, testületek, cégek nevesítésére, azonosítására törekedtek.

Ebből következően a Társadalomtörténeti Adatbázis/Adattár kezdettől fogva kifejezetten azokat a kutatásokat támogatta és támogatja, amelyek egy-egy *személyre, családra, cégre* stb. irányulnak.<sup>5</sup> Ez a hagyományos papíralapú névmutatókhoz képest legalább két ponton jelent többet. Egyrészt az Adattár a „neveket” egységes keretbe szervezi, az azonos személyeket technikailag is (ún. „névtér-hivatkozások” kiépítésével) összekapcsolhatóvá teszi, megspórolva – legalábbis potenciálisan – a korábbi bizonytalan és hosszadalmas „kézi” kutatómunkát.<sup>6</sup> Másrészt, mivel a személyi rekordokban egyúttal rendszeresen rögzítésre kerülnek – a forrásként szolgáló ügy vagy iratdarab tartalmától függően, az adott szereplő társadalmi státusát, „foglalkozását” (tevékenységi terület, profil), lakhelyét (szék-, telephely) illető adatok – az Adattár alkalmas foglalkozási csoportok tagjainak, de éppúgy a főváros tetszőlegesen lehatárolt területeihez (városrész/kerület, utca, ház) köthető lakosoknak a keresésére is. Bár ezt a lehetőséget általában a hagyományos segédletek is biztosítják, nem árt megemlíteni, hogy az elmondottakon túl egyes szorosabban meghatározott ügýtípusok is kereshetők. Aligha érdektelen, hogy például „házassági bontóper”-re, „házassági szerződés”-re, „örökösödési per”-re, „osztályegyezség”-re „adásvételi szerződés”-re, „közgyűlési jegyzőkönyv”-re keresve több száz, esetleg több ezer találatot kapunk. Az ügyletek „időpontjának” rögzítése révén pedig – ami persze nem mindig nyújt megfelelő támpontot (lásd alább az árvaszéki ügyeknél) – az Adattár a már említett szempontokkal társítva időintervallumok szerinti lehatárolást is lehetővé tesz. A *record-linkage*-típusú kutatások mellett tehát más szempontú, tömeges forrásfeltárást igénylő megközelítéseket is támogathat.<sup>7</sup>

<sup>5</sup> Ez az elv húzta és húzza meg egyúttal a merítés korlátait is: szükségképpen kimaradtak és a jövőben is ki fognak maradni – a digitális feldolgozás más formáját igényelve – például a közigazgatás által keletkeztetett azon iratsorozatok, amelyek voltaképpen „tárgya” semmilyen módon nem köthető kizárólag természetes vagy jogi személyekhez.

<sup>6</sup> A „névtér” az Adattár személyeket, szervezeteket, fizikai helyeket, tárgyneveket összefűző funkciója, amely lehetővé teszi az azonos, de az iratokban – főként a 20. század előtt – különböző alakokban avagy nyelven (német, latin) felbukkanó „nevek” gyors és hatékony visszakeresését. Megjegyzendő, hogy az adatbázis-építés jelenlegi stádiumában a rekordkapcsolatok kialakítására nincs mód és energia (ehhez szervezett, rendkívül nagy tömeget érintő genealógiai kutatások szükségeltetnének). Ez jelenleg kétségtelenül nagyon megnehezíti a keresést, miután az eltérő névalakok, illetve egyazon személy által viselt, élete során esetleg változó családnevek mögött a személy rekordjai összekapcsolásának hiányában nem elegendő csupán a valószínű névalakot begépelni, hanem valamennyi lehetséges változatot számitásba kell venni.

<sup>7</sup> A jelenlegi (2007. október 1-i állapot szerinti) állomány 294 864 személyi rekordot tesz ki. Itt kell megjegyezni, hogy a Társadalomtörténetihez hasonló elven és szerkezetben épített 20. századi – döntően 1945 utáni – büntető eljárásokat tömegesen feldolgozó Bírósági-Úgyészégi Adatbázisban (236 497 rekord) az év végéig ugyancsak lehetségessé válik, ráadásul valószínűleg egyazon felületen, a felsorolt szempontok szerinti keresés. Jóllehet ez utóbbi eredendően más típusú megközelítések kiszolgálására készült, könnyű belátni, hogy a társadalomtörténetek számára szintén fontos lehet.

Az eddigiekből talán már kiderült, de nem árt egyértelművé tenni, hogy – egyelőre – nem levéltári források közzétételéről, hanem csupán a hozzáférés megkönnyítéséről van szó. Vagyis: a kutatónak továbbra is be kell fáradnia a levéltárba. A kutatást azonban megkönnyíti – és a felsorolt előnyöket meghatározza – hogy 2006 elejétől az eredetileg *Microsoft Access* alapon épített Társadalomtörténeti Adattár elérhető az interneten. A kutató így akár ott-hon, rövid idő alatt tájékozódhat, illetőleg végezheti el munkája jelentős részét, s kiírt jelzetekkel érkezhetsz a levéltárba.

Ami a vállalkozás jövőjét illeti, az voltaképpen attól függ, meglátja-e a levéltáros szakma, illetőleg – más oldalról – a felhasználói kör az abban rejlő óriási lehetőségeket. Nem kell különösebben hangsúlyozni, hogy az Adattár annál hatékonyabban működik, minél nagyobb a merítés és az abban tárolt rekordok száma. Nos, a ma jórészt az egykori bírósági csoport által épített adatbázis még a BFL-en belül is óriási tartalékokkal rendelkezik. 2006 nyarán megkezdődött az árszékeli ügyek feldolgozása, s a kihirdetett végrendeletek adatbázisrészében immár a 18. századi budapesti végrendeletek is helyet kaptak. Zajlik továbbá a budapesti *érettségi anyakönyvek* alapadatainak rögzítése, s tervbe lett véve a *cégbírósági iratok* bevonása is. Az igazán nagy, minőségi váltás azonban az iratórzo intézmények – levéltárak mellett múzeumok, könyvtárak, sőt plébániák vagy lelkészségek is – közötti együttműködés nyomán várható: a külső adatbevitel lehetősége biztosított, ami elképzelhetővé, sőt kívánatosá teszi a hasonló fondok/állagok egységes keretben történő feldolgozását. Mindez pedig végső soron, miután képfájlok rekordokhoz fűzése ugyancsak lehetséges, a jelenlegi „elektronikus segédlet” meghaladásának, egy virtuális hálózatos levéltár ígéretét hordozza.

Ettől azonban még nagyon messze vagyunk, s egyelőre – már csak az említett „névterésítés” elmaradása miatt is – az Adattár használata körülményes bemutatást, magyarázatot igényel. A továbbiakban tehát mindenekelőtt megfogalmazzunk néhány általánosan érvényesnek tekinthető keresési szempontot, gyakorlati fogást; azután pedig sorra vesszük az egyes adatbázisrészecskék („metatárak”) sajátosságait, építésük stádiumát és irányait, s kiemelünk egy-egy jellemző vagy éppen különös, de adott esetben érdekes példát.

A Társadalomtörténeti Adattár keresőfelületén jelenleg választani lehet *egyszerű* és *részletes keresés* között.<sup>8</sup> Az egyszerű keresés nyilvánvalóan gyorsabb, és akár nem várt, kellemes meglepetéseket is okozhat (nem mindenkinek jut eszébe például külön a „megjegyzés” mezőben keresni), ugyanakkor hátránya a pontatlanság. Így például, ha valaki Munkácsy Mihályra kíváncsi, több ezer irreleváns rekordot fog kapni. Ezért eleve tanácsos a nevet idézőjelek között keresni, mivel annak hiányában a Munkácsy vezeték- és a Mihály keresztnévet viselő népes tábora is találatként jelenik meg. De „Munkácsy Mihály”-ra még mindig több tucat rekordot fogunk kapni, a nevet viselő budapesti utca miatt.

<sup>8</sup> A tervek szerint a jövőben egyetlen keresőfelület – „Központi kereső” – lesz kialakítva, amely a BFL összes azonos elven épített és működő adatbázisát meg fogja jeleníteni.

Továbbá az idézőjel használatával vigyázni kell, mert előfordulhat – a tipikus eset a névmagyarosítás – hogy a névalak változik. Esetünkben Munkácsy még Lieb Mihályként született, s hagyatéki ügyénél az adatfelvivő ezt jelezte is, 'Munkácsy (Lieb) Mihály' alakban rögzítve a nevet. (Ha a rekordban külön-külön előforduló szavak együttes előfordulását keressük, megtehetjük: a '+Munkácsy' '+Lieb' keresőkifejezéssel megkapjuk a hagyatéki ügyet is. Ez az eljárás természetesen nemcsak személynevekre alkalmazható!). A névalak esetleges – gyakran tapasztalható – bizonytalansága esetében a megfelelő karakterek \*-gal helyettesíthetők: így a 'Festeti\*' keresőkifejezés a Festetics és a Festetich formában előforduló találatokat is kiadja. Egy másik példa: Schwarz Miksa, aki előfordulhatott Schwartzként és Schwarczként is, a '+Schwar\*' '+Miksa' keresőkifejezéssel érhető el (persze ajánlatos a '+Schwar\*' '+Miksa' formában is végigfuttatni a keresést).

A *részletes keresés* mindezek mellett más típusú problémákat is felvet. Először ki kell választani azokat az adatbázisrészeket („metatárakat”) – ismertetésükre alább kerül majd sor –, illetve mezőket, amelyekben a kutató keresni kíván. Ez utóbbi lépésnél bizony az illető nem tudhatja, hogy az adatfelvitel során jelenleg rendszeresen kitöltött mezők száma jóval kevesebb a legördülő listában találhatóékénál (a mezők egy része ugyanis itt, kétségtelenül megtévesztő módon, csak a távlati elképzelések miatt szerepel). Tehát: egyelőre leginkább a *Lakhely*, a *Foglalkozás*, *Ügytípus*, a *Leánykori név*, a *Név*, a *Keletkezés dátuma* mezők jöhetnek szóba. Ezúttal természetesen egyszerre több mezőben is lehet keresni, a mezők közötti és/vagy kapcsolat kívánt beállításával. Ennek egyik gyakori változata lehet az időszakot illető megszorítás: ha – mondjuk – 1873-as házassági bontóperket keresünk, az *Ügytípust* 'házassági bontóper'-ként, a *Keletkezés dátumát* pedig '1873'-ban megadva 58 rekordot kapunk; ha viszont az 1873–1880 közötti 692 rekordot kívánjuk megtekinteni, az *Ügytípus* mellett kétszer kell a *Keletkezés dátuma* mezőt > <-jelek használatával beállítani ('1873' után, és '1880' előtt). További eltérés az egyszerű kereséshez képest, hogy a találati halmazban olyan rekordok jelennek meg, amelyekben a keresőkifejezés minden tagja szerepel: így „Munkácsy Mihály” esetében eleve nem kapunk felesleges találatokat, és megtalálhatjuk mind a végrendeletet, mind az ominózus hagyatéki ügyet (ezért itt nem lehet, de nem is szükséges + jelet használni).

Az egyes mezőket illetően nem haszontalan néhány megjegyzést tenni, illetve némely, egyébként nem ismert vagy nyilvánvaló lehetőségre felhívni a figyelmet. Az *Ügytípus* mezőre csak pár további példát hoznánk. Jelenleg 24 710 rekordot kapunk eredményként „végrendelet”-et keresve (ez a mennyiség, mivel sok a közösen alkotott, illetve a közjegyzőnél letett, majd visszavett testamentum, ténylegesen jóval kevesebb dokumentumot jelent); 34 273 rekordot „adásvételi szerződés”-re (megbecsülhetően mintegy 10 000 ügylet); 5921 rekordot „házassági szerződés”-re (ez a szám felénél kevesebb jogügyletet képez, mivel sokszor a szülők is szerződő félként jelennek meg); 622 rekordot „osztályegyezség”-re; végül 232 a budapesti közjegyzők által bankok, gyárak, biztosító társaságok stb. közgyűlésein felvett jegyzőkönyvek („közgyűlési jegyzőkönyv”) száma. Megemlí-

tendő még, hogy egyes ügýtípusokra a *Megjegyzés* mezőben is érdemes keresni (így például több mint 545 további rekordot kapunk „házassági szerződés”-t illetően). Továbbá, hogy a hagyatéki ügyekben sokszor rendszeresen felbukkanó, gyakran keresett végrendeletek, haláleset felvételek, hagyatéki leltárak külön mezők segítségével szűrhetők ki (ennek módja, ha a *Hagyatéki leltár?* mezőbe „van” keresőkifejezést írunk: így 27 430 rekordhoz jutunk).

Természetes vagy jogi személynél törekedtünk az iratokban felbukkanó valamennyi eltérő névforma rögzítésére: ekként korábbi férjezett név, művésznév, előző és magyarosított név is szóba jöhetnek. Következésképpen, személynevek esetében ajánlatos – miután a „névtér” egyelőre még nem nyújt segítséget – minden lehetséges formában keresni. Cégeknél, vállalatoknál ugyanez a helyzet, sőt itt az esetleges német nyelvű megnevezés is számításba veendő. Mindehhez még annyit kell hozzátenni, hogy férjezett nők esetében a *Leánykori név* mező is kitöltésre kerül, tehát abban külön szükséges a keresés. Megjegyzendő, mert keresési szempont lehet, hogy már a rögzített névalak utalhat a társadalmi státus elemeire (például gróf, báró, lovag, özv., id., ifj., kisk., dr.).

A *Foglalkozás* esetében kiemelendő, hogy az ilyen típusú megnevezések alapvetően nincsenek szabványosítva – jól tudjuk: nem is tanácsos azt tenni – s a legváltozatosabb formákban kerülhetnek elő (például piaci árus, kofa, kiskereskedő, szatócs, házaló). Természetesen itt nem csak a szorosan vett foglalkozás-megnevezések, hanem egyéb, az iratokban előforduló státusjelölők (többek között hajadon, elmebeteg vagy gondnokolt, cs.kir. kamarás, v.b. titkos tanácsos, MTA-tag, a Vaskorona-rend tulajdonosa) is feltüntetésre kerültek.

A *Lakhelyet* illetően mindenekelőtt budapesti közterületek kereshetők: ezeket igyekeztünk standard névalakokban, legtöbbször a közterület jellegének egysegés rövidítésével (u., krt., rkp. – de: út, tér, köz) felvinni. Elsősorban ezekre érdemes keresni, miután a 19. században – tapasztalataink szerint – a kerületi besorolás egyedi ügyekben történő hivatali megjelölése bizonytalanságokat mutat, és ezek korrigálását nem mindig lehetett elvégezni; másrészt az adminisztráció, ritkábban ugyan, de a házszámokat is pontatlanul rögzítette, főként, ha annak nem volt különösebb jelentősége (például közjegyzői okiratok felvételénél). Azt talán nem szükséges különösképpen hangsúlyozni, hogy keresésnél ügyelni kell az utcanévváltozásokra is: ekként az Andrássy út történetének kutatója a több mint 2 800 ilyen találat mellett nem mellőzhet 770 Sugárútra vagy Sugár útra, és 120 Sztálin útra vonatkozó rekordot (és persze a jövőben, ha előrehalad az adatfelvitel, még találkozhat Népköztársaság útjával is). Természetesen kereshetünk házakra is, bár a találati lista jóval kisebb lesz: az Andrássy út 60-ra 24 rekordot kapunk. Ami a Budapesten kívüli lakhelyeket illeti, azoktól efféle pontosság nyilvánvalóan nem remélhető, csupán a településnevekre érdemes keresni (a nagyságrendre ennél jellemző, hogy a nagyobb vidéki városok egyelőre rendszerint 100–150 személyi rekorddal képviseltetik magukat).

A *Keletkezés dátumával* kapcsolatban annyit érdemes megjegyezni, hogy az kézenfekvő módon az eljárás idejére vonatkozik, amit figyelembe kell venni

a keresés időhatárainak beállításánál: így kihirdetett végrendeleteknél a kihirdetés ideje évtizedekkel követheti a végakarat-nyilvánítás időpontját (de ez a helyzet póthagyatékoknál; másrészt – itt viszont általában az eljárás időpontja előrecsúszik – évekig-évtizedekig elhúzódó pereknél, árvaszéki ügyeknél). Megjegyzendő, hogy ebből a megfontolásból vettük fel külön mezőben hagyatékoknál a halálozás időpontját.

Nem tettünk még említést két leíró típusú mezőről, a *Tartalomról* és a *Megjegyzésről*, melyeknek azonban gyakorlati szempontból ugyancsak lehet jelentősége. A *Tartalom* az ügyirat leírására szolgálna, de mindeddig, mivel rendkívüli mértékben lassítja az adatfelvitelt, nem került rendszeresen kitöltésre. Csupán mintegy 2000 közjegyzői okirati rekord precíz regesztázása, valamint közel 10 000 polgári peres rekord rövid tartalmi kivonattal való ellátása történt meg kísérleti jelleggel: ezek esetében az ügy tárgyára is lehet keresni (például a „bordély\*” keresőkifejezés 26 találatot eredményez). Sokkal fontosabb a rendszeresen kitöltendő – bár a gyakorlatban az adatrögzítő megítélésétől függően kitöltött – *Megjegyzés* mező, amelyben le kell írni az adott ügyben található, ahhoz csatolt egyéb releváns dokumentumokat (például ingóleltárakat, különböző névjegyzékeket, szerződéseket). Itt szerencsés esetben olyan kincsekre bukkanhatunk, mint a Hungaria Szálloda 1875-ös, helyiségenként felvett, 8642 tételnyi ingóleltára; a Puskás Tivadar-féle telefonközpont 1887-es leltára és a budapesti telefonelőfizetők névjegyzéke; valamint – rendszertelen felsorolásban – teljes könyvtárak állományának, vendéglők, kávéházak, üzletek felszerelésének, árukészletének tételes jegyzékei, hozományi ingóleltárak, budapesti épületek terv- és alaprajzai, de akár bérházépítkezési költségvetés is az 1870-es évekből.

A Társadalomtörténeti Adattár jellemzője a rendkívül gyors gyarapodás, aminek következtében a fentebb idézett számok többnyire hamarosan el fognak avulni. Annak a kutatónak tehát, akinek segítséget nyújthat, érdemes időről-időre visszatérnie a BFL honlapjára. Az alábbiakban ugyancsak gyorsan elavuló, mindazonáltal a lehetséges kutatásokat további szempontokból is eligazító áttekintést szeretnénk nyújtani azokról az irategyüttesekről, amelyek már az adatfelvitel hatókörébe kerültek, illetve amelyek még nincsenek ily módon feldolgozva, de rögzítésük a jövőben esedékes. Eközben számot adhatunk arról is, mi az, amivel – sajnos – nem kell foglalkozni, miután az illető iratanyag megsemmisült, nem került levéltárba, avagy gondatlan kezek kiselejtezték. A bemutatás legegyszerűbb módját választottuk: a létező adatbázisrészek szerint haladunk.

## ÁRVASZÉKI ÜGYEK

Budapest Székesfőváros Árvaszéke 1873–1950 közötti általános iratainak Adattárba történő felvétele az 1873-as évtől indult el. Jelenleg az 1873-as és az 1875-ös év feldolgozásának befejezésével az 1874-es, 1876-os és 1877-es éveknél

letett ügyek adatainak rögzítése folyik. Ez pillanatnyilag összesen 3637 rekordban számszerűsíthető.

Az irategyüttes mennyisége több mint 1500 doboz, a tekintélyes terjedelem azonban komoly hiányokat és egyenetlenségeket takar. Az anyag már az Árvaszék működésének időszakában több selejtezésen esett át, amelynek főleg a jelentős vagyoni értéket nem érintő ügyek estek áldozatul. Az 1933–1944. évi iratok zöme háborús pusztulás áldozata lett. Teljesebb az 1945 utáni anyag (itt megjegyzendő, hogy az Árvaszéknél le nem zárt ügyek nagy része a későbbi tanácsrendszer intézményeihez került).

Az árvaszéki hatáskör kereteiben hagyatéki, gyámsági, gondnoksági és örökbefogadási ügyek, illetve ezen ügytípusok kombinációi termelődtek. Magából az árvaszék látókörébe kerülő ügyek jellegéből, valamint az árvaszéki ügykezelésből adódóan – mely utóbbi ebben az időszakban sem az előre-, sem a hátracsatolós ügykezelés logikájának nem felel meg – a feldolgozás alatt álló éveknél letett ügyek nagy arányban nyúlnak vissza időben egészen az 1830-as évekig, előre pedig az 1900-as évek elejét érik el. A feldolgozás tapasztalata alapján az 1873–1877 közötti éveknél letett ügyek által elért legkorábbi időszakból elsősorban kölcsönügyletekkel – adóslevelek –, valamint végrendeletekkel találkozhatunk. Az egyes ügyekben található iratok által átfogott időtartamot illetően a tájékozódást nehezíti, hogy az évkör pillanatnyilag sem külön mezőben, sem a *Megjegyzés*ben nem kerül módszeresen feljegyzésre. Az árvaszéki rekordban az ügy keletkezésével kapcsolatban csak két időpont kerül feltüntetésre: az ügy letételének éve, valamint az esemény időpontja, utóbbi alatt a haláleset, a gyámi kinevezés, a gondnokság alá helyezés, vagy az örökbefogadási szerződés igazságügy-miniszteri jóváhagyásának dátumát értve.

Az Adattárban a kutató egy-egy ügyszámhoz kapcsolódóan egy lehatárolt szereplőlistához jut (örökhagyó, örökös, gyámolt, gyám, gondnokolt, gondnok, örökbefogadó, örökbefogadott). Az esetek többségében egy-egy ügyszám alatt egy-egy rokonságot átfogó ügyláncolatot találunk. Az Adattár nem képes arra, hogy az Árvaszék által egy ügyszám alatt kezelt, de a jelen rendezés során családtagok szerint elkülönített ügyek struktúráját megjelenítse. Miután minden szereplőhöz egy rekord rendelődik, nincs mód arra, hogy az egy ügyszám alatt elkülönített különböző ügyekben játszott szerepe külön-külön, időponttal ellátva feltüntetésre kerüljön.<sup>9</sup> A tájékozódás megkönnyítése érdekében az adott ügyszám alatt található ügy-kombináció alapstruktúrája a *Megjegyzés*-mezőben kerül feltüntetésre.<sup>10</sup> További segítséget jelent a kutató számára kiterjedt rokonságok

<sup>9</sup> Az egyes szereplők rekordjában felsorolásszerűen jelennek meg az eltérő szerepek. Így például valaki lehet „örökhagyó, gyámolt és örökhagyó”. Amennyiben egy adott szereplő több szerepe között örökhagyó is egyben, úgy adatlapján mindig saját halálzási dátuma látható. Ha pedig ilyen szerepe nincs, úgy a legkorábbi ügyhöz rendelt időpont, amiben már valamilyen szerepet játszott. Például, ha több hagyatékban szerepel örökösként, úgy a legkorábbi hagyatéki ügyhöz rendelt halálzási dátum jelenik meg a rekordban az esemény időpontjaként.

<sup>10</sup> Anélkül azonban, hogy az elkülönített ügyekhez külön-külön hozzárendelné a szereplőket.



esetében a feldolgozás során felgyűlt információk alapján összeállított leszármazási táblák közlése ugyanott.

Az árszvéki ügyekben felhalmozott iratok heterogenitása mellett is lehetséges egyes kutatási szempontokat segítő egységesített leírás. A *Megjegyzés* ad lehetőséget arra, hogy a hagyatéki, gyámsági, gondnoksági ügyek jellegzetes, rendszeresen ismétlődő irattípusait egységesített megnevezéssel feltüntessük. Gondolunk itt a kiskorúakat érintő vagyionkezelés árszvéki felügyelete folytán az Árszvékhez benyújtott éves gyámi vagy gondnoki számadások mellékleteként tömegesen fennmaradt üzleti számlákra; az akár hagyatéki, akár gyámsági, illetve gondnoksági ügyekben keletkezett ingatlan- és ingóság-árverési jegyzőkönyvekre, ingó- és ingatlan-értékbecslésekre; de éppígy tipikus irategyüttest képeznek a gyámi, illetve gondnoki számadások részeként az ingatlankezelési iratok, felújítási költségvetésekkel és számlákkal, éves jövedelem-elszámolásokkal, lakbér-kimutatókkal, házbérfelügyelet-bevallási ívekkel.<sup>11</sup>

## HAGYATÉKI (ÉS EGYÉB NEM-PERES) ÜGYEK

Ebben az adatbázisrészben alapvetően 20. századi (közelebről jellemzően 1914–1956 közötti) hagyatéki eljárásokról van szó, amelyeket a budapesti járásbírók (a Pesti, valamint a Budai Központi Királyi Járásbírók), illetve – párhuzamosan, majd a későbbiekben, a jogszabályi változásoknak megfelelően, önállóan – fővárosi magán-, majd állami közjegyzők (közjegyzői irodák) folytattak le. Az Adattár – rekordonként az elhunyt örökhagyók adatait rögzítve – immár az összes 1872–1956 között tárgyalt, a BFL-be bekerült hagyatéki eljárást feldolgozta.

Korábról, 1872 után, mindössze egy jelentéktelen töredék maradt fenn a Budapesti Királyi Törvényszék fondjában (a hagyatéki ügyeket itt gyakorlatilag teljes egészében kiselejtezték), s az első világháború végéig rendkívül szórványos az anyag a különböző budapesti járásbíróknál, illetve a közjegyzőknél. Különösen a budai oldalon elkeserítő a helyzet: az 1930-as évek előtti időszakból, leszámítva egy-két budai közjegyzőt, nem maradt fenn hagyatéki ügy. A legtöbb hagyatéki ügy a Pesti Központi Királyi Járásbírók két világháború közötti, illetőleg a budapesti magán- és állami közjegyzők második világháború utáni fondjaiban maradt fenn.<sup>12</sup>

Az Adattár 73 707 vonatkozó rekordja a jelzett időhatár (1872–1956) keretében teljeskörűen reprezentálja a fennmaradt, a jogszolgáltatási iratok között található hagyatéki eljárásokat, továbbá – ezért az utalás az egyéb nem-peres ügyekre – azokat az *Ügytípus*-mezőben közelebről megadott egyéb eljárásokat (pl. végre-

<sup>11</sup> Az árszvéki adatbázisban a haláleset-felvételi ív, a hagyatéki leltár és a végrendelet megléte, illetve hiánya külön mezőben kerül rögzítésre, következőképpen külön szűrhető.

<sup>12</sup> Kenyeres–Sarusi Kiss 2002.

hajtási ügyek, holtánnyilváníások, elmebeteggé nyilvánítások, előzetes bizonyítáások), amelyeknél a különböző bíróságok és közjegyzők működtek közre.<sup>13</sup>

Tartalmasabbak a még feldolgozás előtt álló hagyatéki sorozatok. Időben visszafelé tekintve: mind Pesten, mind Budán tekintélyes hagyatéki állag (*Inventaria*) őrződött meg a városi tanácsi anyagban, a 18. század elejétől kezdve 1872-ig. Másrészt: 1956–1980 között a budapesti állami közjegyzői irodák gyakorlatilag teljes hagyatéki termése levéltárba került.

A fennmaradt ügyek tartalma is rendkívül változatos: az 1920-as évekből viszonylag sok ügy maradt meg, de rendszerint csak egy-egy hagyatékátadó végzés és leltár, legfeljebb haláleset-felvétel; valamivel korábbiól és az 1930-as évektől kevés az ügy, de jóval több a selejtezetlen akta. Ez utóbbiak esetében gyaníthatóan az elhunyt személye is megőrzési szempontként merült fel, mivel viszonylag sok neves közéleti személyiség, vagyonos polgár hagyatéki ügye maradt fenn. A ritka, teljes épségben fennmaradt aktákban az eljárás menetét tükröző hivatalos iratokon kívül – az örökhatározó kilététől, a hagyaték jellegétől függően – a legkülönbözőbb irattípusok (pl. végrendeletek, házassági szerződések, haláleset-felvételek, gyászjelentések, temetkezési számlák, banki számlakivonatok, osztályegyezségek, örökösödési perekben hozott végzések, ítéletek) bukkanhatnak fel. Ezek feltüntetése a *Megjegyzés*ben eddig – eltérően az újabb árvaszéki adatbázistól – mivel hátráltatta a tömeges adatfelvitelt, csak meglehetősen rendszertelenül történt meg. Alapvető eltérés emellett az adattár árvaszéki rekordjaihoz képest, hogy a hagyatéki eljárás „szereplőjének” kizárólag az örökhatározót tekintettük, vagyis az Adattárban csak őt kereshetjük, az örökösök és hagyományosok nem lettek feltüntetve.

Noha az ügyek irattározásának éve rendszerint – hacsak nem póthagyatékról van szó – eleve közel esik a halálozás időpontjához, egy külön *Halálozás dátuma* mező támogatja a meghatározott időszakra koncentrááló kutatásokat.<sup>14</sup>

## KIHIRDETETT VÉGRENDELETEK

Hasonlóan a hagyatéki ügyekhez, ezúttal is döntően 20. századi – jellemzően: 1896–1952 közötti – az egyes budapesti járásbíróságokon kihirdetett végrendeletek rögzítése történt meg, még hozzá közel teljes körűen (leszámítva néhány kisebb, az 1920-as évektől közjegyzők által kihirdetett végrendeleti sorozatot). Sajnos csak egy töredék maradt meg azon testamentumokból, amelyek kihirdetése 1872–1896 között a Budapesti Királyi Törvényszéken történt meg.

<sup>13</sup> Nagyon fontos viszont – és ez általában véve érvényes –, hogy az adatrögzítés kizárólag a *fennmaradt iratok* alapján történik, vagyis a különböző eredeti irattári segédletekben feltüntetett olyan ügyek, amelyek időközben elpusztultak, bár ilyen formán nyomuk maradt, nem találhatók az Adattárban.

<sup>14</sup> Valamint, az árvaszéki adatbázisshoz hasonlóan, a haláleset-felvétel, a hagyatéki leltár és a végrendelet megléte, illetve hiánya külön mezőben kerül rögzítésre, s ekként külön szűrhető.

Ugyanakkor megemlítendő, hogy az Adattár tartalmaz 18. századi budai végrendeleteket, valamint – amit a kutatók nem feltétlenül a BFL-ben keresnének – a Budafoki Királyi Járásbíróság 1931–1956 közötti kihirdetett végrendeleti sorozata alapján felvitt személyi rekordokat is.

Az összesen 17 997 rekord azonban kifejezetten a kihirdetett, majd a kihirdető szervnél irattározott testamentumokat reprezentálja. Gyakori eset ugyanis, hogy a végrendelet a kihirdetés aktusát követően visszakerült az azt okiratba foglaló közjegyzőhöz – ezeket a végrendeleteket nem ebben az adatbázisrészben rögzítettük. Kihirdetett végrendelet hagyatéki ügyekben is fennmaradhatott (ott a *Végrendelet?* mezőhöz a „van” keresőkifejezést rendelve 2454 rekordot kapunk). És természetesen, mert a kutató számára nyilván nem feltétlenül érdekes, hogy egy adott végrendeletet kihirdették-e vagy sem, a közjegyzők által felvett, illetve őrizetükbe letett egyéb végrendeletek is érdekesek lehetnek – ezeket megint nem itt fogjuk megtalálni. Az Adattár előnye azonban ezen a ponton máris megmutatkozik: a hagyatéki ügyek, árvaszéki ügyek, kihirdetett végrendeletek és közjegyzői okiratok között létező végrendeletek egyetlen lépésben elérhetők, ha a kutató a keresési feltételt valamennyi adatbázisrészre kiterjeszti.

Nem feltétlenül ismert, ezért röviden kitérünk rá, mi mindent lehet kihirdetett végrendeletek között találni: az ünnepélyes, oldalak tucatjait megtöltő végakarat-nyilvánítástól öngyilkosság előtt írt búcsúleveléig, avagy kockás jegyzetfüzet lapjára vetett ceruzás feljegyzésig terjed a skála. Végrendeletként kihirdettek, általában jóval a haláleset előtt kötött házassági és örökösödési szerződéseket is. Külön típust képeznek – és rendkívül érdekesek – a szóbeli végrendelezést utólag megállapító tanúkihallgatási jegyzőkönyvek.

Fontos továbbá, hogy a kihirdetett végrendeletek rekordjainál csak a jogi aktus évszáma szerepel, ami – bár rendszerint nem ez a helyzet – akár több évtizeddel követhette a végrendelezés időpontját. Számos esetben ugyanis egy adott ügyszám alatt több, eltérő időben alkotott, ráadásul különböző típusú (végrendelet, fiók- és pótvégrendelet) végakarat-nyilvánítást publikálhattak. Sőt, gyakran akár egyetlen végrendelethez is, az időről-időre egymást követő kiegészítések miatt, több időpontot lehet rendelni, amelyek rögzítése viszont a végrendelező személyek szerint felvett rekord áttekinthetőségét akadályozná.

Végezetül megjegyzendő, hogy közös végrendeletek esetében a kihirdetés aktusa nyilvánvalóan – ugyanis elég ritka eset, amikor mindkét végrendelező fél nagyjából egy időben távozik az élők sorából – csak az egyik végrendelezőt érinti, a végrendeletre vezetett záradékból azonban nem állapítható meg, hogy melyiket, vagyis hogy ki volt az elhunyt (s így az az Adattárból sem derül ki).

Az 1872 előtti időszak vonatkozásában a budai és a pesti tanácsnál keletkezett *Testamenta*-sorozatok felvitele várható, illetőleg – mint fentebb jeleztük – ezek kis része, a 18. századi budai végrendeletek máris az Adattárban találhatók.

## KÖZJEGYZŐI OKIRATOK

Az 1875-től működő budapesti közjegyzők okirati sorozatai, amelyek többé-kevésbé teljes épségben maradtak fenn, és a fővárosi vagy a Budapesten megforduló vidéki polgárok legváltozatosabb, más formában ritkán fennmaradt jogügyleteit (házassági, örökbefogadási, vagyónátruházási, életjáradéki, adásvételi, bérleti, bizományi szerződések, nyilatkozatok, kötelezvények, nyugták, engedmények, végrendeletek, ténytanúsítások, jegyzőkönyvezett levelek) rögzítik, valóságos, mindeddig ráadásul kiaknázatlan kincsesbányát jelentenek a társadalomtörténeti kutatások számára.

Az adatfelvitel első lépésben az 1875–1900 közötti időszakra összpontosul. E tekintetben teljes körűen megtörtént vagy előrehaladt a megőrződött budai (Rupp Zsigmond, Zimányi Alajos<sup>15</sup>), a pesti belvárosi (Görgey István, Máday Sándor, Jeszenszky Danó), lipótvárosi (Gászner Béla, Steinbach István, Gorove Antal), illetve józsefvárosi (Ökröss Bálint, Zarka Dénes, Kormos Béla, Cottely Géza) fondok rögzítése. 1900-ig teljes továbbá egy terézvárosi (Tokaji Nagy Lajos) és két, viszonylag kis mennyiségű okiratot hátrahagyó ferencvárosi közjegyző (Krajner Emil, Grubiczy László) anyaga. Az eddigiekben összesen 146 349 rekord készült el. Megalapozottnak tűnik a remény, hogy néhány éven belül az Adattárban valamennyi 19. századi budapesti okiratra, illetőleg közjegyző előtt megjelenő ügyfélre keresni lehet majd. (Az 1900 utáni okiratok mennyisége azonban – tegyük hozzá – még mindig többszörösen meghaladja a már feldolgozott iratanyagét.)

A rekordok mindig az adott jogügyletben résztvevő személyek szerint kerülnek felvételre. Amennyiben pedig – és ez viszonylag gyakran előfordul – az ügyfél jogi személy, vagy meghatalmazott által képviselteti magát, a meghatalmazó és a képviselőtében eljáró fél is rögzítésre kerül (utóbbi e minőségének feltüntetésével). Nem mellékes, hogy miután a közjegyzők a személyazonosítás miatt csaknem mindenkor felvették az ügyfél foglalkozását/társadalmi státusát, illetve lakhelyét, ezen adatbázisrész megfelelő mezői e tekintetben jóval nagyobb arányban és tömegben tartalmaznak információkat, mint a többi.

A közjegyzői okiratok esetében különösen ajánlott a Megjegyzés-mezőben történő keresés, mivel az azokhoz fűzött különböző dokumentumok – például ingóeltárak, árverési jegyzőkönyvek – rendszerint leírásra kerültek.

<sup>15</sup> Zimányi Alajos budai közjegyzőnek 1875–1900 között csak végrendekezéssel kapcsolatos okiratai maradtak fenn – ez a fond jelenti az egyetlen komoly hiányt a budapesti közjegyzői okiratok tekintetében.

## POLGÁRI PEREK

A Budapesti Királyi Törvényszék 1872–1914 közötti polgári pereihöz – ezúttal ugyanis, néhány járásbíróvási állagrészt leszámítva, erről van szó – korábban semmiféle segédlet nem állt rendelkezésre. Mára a fennmaradt vagyoni perek (I. kútfő) 1904-ig, a házassági perek (V. kútfő) egészen 1911-ig – összesen 53 174 rekordot rögzítve – kerültek feldolgozásra. A törvényszéki perekon kívül a Pesti Központi Kir. Járásbíróvási polgári pereit (1914-től) tekintetében is folyamatos a gyarapodás. (Az adatbázisépítés tartalékai ennél is jelentősek: elég csak utalni a budai és pesti városi törvényszékek, valamint az „abszolútizmus-kori” bíróságok peres irataira, nem beszélve a fővároson jóval túlmutató – az ország központi területén illetékes – Budapesti Királyi Ítéletábrán fennmaradt nagy mennyiségű polgári peres anyagáról, 1891–1950 között.)

A házassági perek zömmel bontóperek, csak néhány érvénytelenítési per található. Nehezebben bontható ügytípusokra – az adatfelvitel során nem is mindig sikerült megfelelő módon – a vagyoni perek sorozata, amely a legkülönbébb peres útra terelődő jogvitákat foglalja magában, mint például vagyonszétválás megszűntetését, apaság elismertetését és gyerektartás fizetését, végrendelet érvénytelenítését célzó, továbbá igény-, örökösödési, felhívási (számadási), kártérítési, kötelmi, munkaügyi, szerzői jogi perek.

A kutatás kapcsán mindig szem előtt tartandó, hogy az Adattár révén olyan peres anyagokat tártunk fel, amelyeket annak idején kímélet nélkül megselejtezték: az ügyek számottevő része megőrződött ugyan, de – egy-két eset kivételével – az ítéletpéldányokon, illetve a jogerőre emelkedést (vagy a per megszűnését) tárgyazó végzéseken kívül semmi sem maradt meg a pertestből.<sup>16</sup>

\* \* \*

Az ismertetés után még egyszer nyomatékosítani szeretnénk az elmondottakat: a Társadalomtörténeti Adattár semmilyen értelemben sem tekinthető lezártnak. Sem úgy, hogy a jelenlegi „metatárak” építését befejezettnek tekintenénk, sem úgy, hogy a „metatárak” körét véglegesen meghatározottnak tartanánk. De úgy sem, hogy az adatbázisépítést kizárólag a BFL-re gondolnánk korlátozni. Befejezésként éppen ez utóbbi megfontolást szeretnénk kiemelni: a kisebb (önkormányzati, egyházi) levéltárak korábban periférikusnak tartott, s a helytörténetírás számára fenntartott iratanyagai éppen azért tehetnek szert jelentőségre, ha kitörnek elszigeteltségükből, megmutatva a korábban láthatatlan kapcsolódási pontokat, s ha ilyen formán a helyi közösségeken túl körvonalazni képesek azt a hálózatot, amelyet Társadalomként képzelünk el és konstruálunk meg.

<sup>16</sup> A polgári perek még egészen szerencsésen jártak: a Törvényszék 1872–1895 között büntető bíróságként is működött, ennek ellenére mindössze egyetlen lopási ügy iratai maradtak fenn.

## HIVATKOZOTT IRODALOM

- Cseh Gergő Bendegúz – Körmendy Lajos – Németh István – Rádi Péter – Reisz T. Csaba – Szőke Zoltán 2001: A levéltárak helye az információs társadalomban, a levéltári anyag informatikai feldolgozása. *Levéltári Szemle* 1. 4–36.
- Horváth J. András 2005: Kutatók és kutatások Budapest Főváros Levéltárában 2003-ban. *Levéltári Szemle* 1. 25–40.
- Kenyeres István – Sarusi Kiss Béla 2002: A közjegyzőknél keletkezett iratok jogi helyzete, levéltári átvételük problémái. *Levéltári Szemle* 2. 27–33.
- Nagy Sándor 2002: 19–20. századi társadalomtörténeti adatbázis építése Budapest Főváros Levéltárában. *Korall* 10. 217–222.
- Nora, Pierre 2006: Küldetés és kihívás: a levéltár a mai társadalomban. *Levéltári Szemle* 1. 4–6.